

SOÓS SÁNDOR BALÁZS

A japán filozófiai szöveg fordíthatóságának kérdéséről Nisida Kitaró *Dzen no kenkjú* című írásának szemelvényei és Kuki Súdžónak az *Iki no kódzó*hoz írt előszavának vizsgálata alapján

JAPÁN: Ön ismeri Suzo Guki grófot. Éveken át Önnél tanult.

KÉRDEZŐ: Guki gróf emlékét elevenen őrzöm.

J. Idő előtt halt meg. Sírfeliratát tanítója, Nisida írta;

több mint egy évig dolgozott tanítványa magasztos emlékművén.¹

A japán szövegfordítás területén belül sajátos réteget képvisel a filozófiai és vallási szöveg. E két témakör az általános szövegfordítási problémák mellett több olyan speciális fordítással kapcsolatos kérdést vet fel, amelyeknek vizsgálata és tárgyalása hosszú távú kutatás tárgya lehet. A témában magyar nyelven született munkák között megtalálhatjuk Albert Sándor: *Fordítás és filozófia – A fordításelméletek tudományfilozófiai problémái* és *Filozófiai szövegek fordítási kérdései* című munkáját, amelyben a szerző több a japán irodalommal és a filozófiai szöveg értelmezésével kapcsolatos problémára is kitér, bár csupán általános értelemben.² Elmondható, hogy a filozófiai szövegek fordíthatóságának kérdését vizsgálva külön réteget képez a keleti szöveg, kiemelten az írásjegyekkel lejegyzett alkotás fordításának vizsgálata. A következőkben két szövegrészlet: Nisida Kitaró: *A jó kutatása*³ és Kuki Súdžó: *Az iki struktúrája*⁴ szemelvényeiből kiemelt példák alapján szeretném bemutatni a fordítással kapcsolatos speciális feladatokat, nehézségeket. *A jó kutatása* második könyvének első három fejezetét doktori disszertációm⁵ részeként fordítottam magyarra, Kuki Súdžó írása „a semmi helye” című kiadványban szerepelt Ullman Tamás fordításában.⁶

Nisida szövege 1911-ben jelent meg és a nyugati stílusú modern japán filozófia első kulcsszövegének számított, amelyben a szerző a kor nyugati, tudatra vonatkozó filozófiai és pszichológiai vizsgálatát mutatta be főként James és Wundt írásai alapján és gondolta végig speciális japán szempontból. A speciális itt annyit jelent, hogy Nisida gondolatainak alapját és hátterét a nyugati filozófia és pszichológia

¹ Martin HEIDEGGER: *Útban a nyelvhez*, Budapest, Helikon, 1991, 5.

² ALBERT Sándor: *Fordítás és filozófia – A fordításelméletek tudományfilozófiai problémái és Filozófiai szövegek fordítási kérdései*, Tinta Könyvkiadó, 2003.

³ aozora.gr.jp/cards/000182/files/946_74853.html (2025. 05. 08.)

⁴ aozora.gr.jp/cards/000065/files/393_1765.html (2025. 05. 08.)

⁵ dea.lib.unideb.hu/items/5ff01cdd-4da3-4300-b72d-67c9142f7ad9 (2025. 05. 08.)

⁶ KUKI Szuzo: „Az iki struktúrája”. *Athenaeum*, 無の場所 „a semmi helye”, 1994/3. 33–45.

egyszerre alkotja a japán és kínai konfuciánus szemlélettel, illetve a japán buddhizmus ismeretelméleti és személyes tapasztalat alapján megszerzett ismeretanyaggal. A buddhizmus több száz éves múltra tekinthetett vissza a japán kultúrában, míg a nyugati filozófia új ismeretanyagnak számított.

Az ismerkedés a modern nyugati filozófiával a *rangaku* [蘭学] talaján vert gyökeret,⁷ amely szűkebb értelemben a holland nyelv, tudomány és kultúra tanulmányozását jelentette, és tulajdonképpen már a sógunátus idején is szervezett formát tudott ölteni. A modern japán filozófia megalkotásában úttörő szerepet kapott Nisi Amane [西 周, 1829–1897].⁸ Őt angol és holland nyelvi tanulmányai után a Tokugava-kormányzat 1857-ben⁹ megbízta a *Banso Sirabeso* [蕃書調所], „A barbárok könyveit tanulmányozó intézet”¹⁰ felügyeletével. Comte és Mill szövegeinek fordításában és értelmezésében úttörő munkát végzett el. Nisi Comte hatására alkotta meg a *Hjakugaku renkan* [百学連環] című rendszerező művét, enciklopédiáját.¹¹ A holland, német és angol szerzők mellett a francia szerzők műveinek lefordítása is úttörő munkát jelentett,¹² amelyben nagy szerepe volt az 1871 és 1874 között Franciaországban tanuló-kutató Nakae Csóminnak [中江 兆民, 1847–1901].¹³

Az 1783-ban alapított társaság, a *meirokeusa* [明六社]¹⁴ egyik létrehozójának, Mori Arinorinak [森 有礼, 1847–1889]¹⁵ és a nyugat felemelkedésének filozófiai alapját kutató Fukudzava Jukicsinek [福澤 諭吉, 1835–1901]¹⁶ a munkássága kiemelkedő jelentőséggel bírt a korai kezdeményezéseknél. A már nyugatra is eljutó Nisi és társainak munkássága azután magának a nyugati filozófiának a Japánban történő meghonosítását, megismertetését és művelését is megalapozta. A Tokugavák törekvését,

⁷ Lásd: Marius B. JANSEN: „Rangaku and Westernization”. *Modern Asian Studies*, XVIII, 1984/4, Special Issue: Edo Culture and Its Modern Legacy. 541–553; illetve: Marius B. JANSEN: *The Making of Modern Japan*, Cambridge, Massachusetts, London, England, The Belknap Press of Harvard University Press, 2000, 210–214.

⁸ Munkásságáról lásd: Roger F. HACKETT: „Nishi Amane – A Tokugawa – Meiji Bureaucrat”. *The Journal of Asian Studies*, XVIII, No. 1959/2. 213–225; illetve: Thomas R. H. HAVENS: „Scholars and Politics in Nineteenth-Century Japan: The Case of Nishi Amane”. *Modern Asian Studies*, II, 1968/4, Meiji Centenary Number. 315–324.

⁹ HACKETT: i. m. 214.

¹⁰ A holland fordítások történetéről és a szervezett munka strukturáiról lásd: F. B. VERWAYEN: „Tokugawa Translations of Dutch Legal Texts”. *Monumenta Nipponica*, LIII, 1998/3. 335–358. A *Bansho Shirabeso* alapításáról lásd: uo. 338.

¹¹ Peter PÖRTNER – Jens HEISE: *Die Philosophie Japans*, Stuttgart, Alfred Kröner Verlag, 1995, 330.

¹² A japán fordítástörténetről lásd: Masaomi KONDO – Judy WAKABAYASHI: „Japanese tradition”. In Mona Baker (szerk.): *Routledge Encyclopedia Of Translation Studies*, Routledge, London and New York, 2001, 485–494.

¹³ Eredeti neve Nakae Tokuszuke [中江 篤介].

¹⁴ Az 1874-ben megalakult társaság a nyugati civilizáció vívmányait elemezte.

¹⁵ Ivan Parker HALL: *Mori Arinori*, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1973.

¹⁶ Önéletrajzának angol fordítását lásd: Eiichi KIYOKA (ford.): *The Autobiography of Yukichi Fukuzawa*, New York and London, Columbia University Press, 1966. Munkásságáról lásd: Albert M. CRAIG: *Civilization and Enlightenment: The Early Thought of Fukuzawa Yukichi*, USA, President and Fellows of Harvard College, 2009.

amely főként a nyugati tudományos és technikai eredményeket, azok átvételét tartotta fontosnak,¹⁷ kiegészítette a nyugati szellemi eredmények elsajátításának igényével.¹⁸ Ez egyfajta nyelvújító tendenciákat is megkövetelt, az új ismeretek pontos megfogalmazásának igényével, s egyúttal az alapfogalmak megteremtését is magával hordozta: először magának a filozófia fogalmának kifejezésbe öltését, hiszen erre eddig nem volt önálló szó a japán nyelvben, majd a filozófia terminológiájának megalkotását. A feladat önmagában is fordításelméleti problémákat hordozott magában. A filozófia japán megfelelője, a *tecugaku* [哲学] Nisi szóalkotása. Több terminus is felmerült a filozófia fogalom jelölésére, mint például a fonetikus átíráshoz tartozó: *hiroszubi* [斐鹵蘇比],¹⁹ illetve a fogalmat lefordítani – *japánítani* próbáló: *gitecugaku* [希哲学] is.²⁰ A fogalomjelek kiválasztásával egyértelműen utaltak a konfuciánus hagyománytól történő tudatos elszakadásra, illetve a nyugati értelemben vett filozófia fogalmának megkülönböztetésére a keleti irányzatoktól. A *tecugaku* terminust ebben a formában leírva, de természetesen kínaiul kiejtve a kínai filozófia²¹ és filozófiatörténet-írás is átvette és használja. A *tecugaku* alak Nisi munkája eredményeképpen már 1874-től általánosan ismertté vált,²² a japán szókincs része lett, egyértelműen kialakuló használattal jelölve a filozófia fogalmát. (Nisida írásában így már kizárólagosan ez az írásjegyekapcsolat szerepel a filozófia jelölésére.)

A kezdetek alapteremtő munkája után 1881-ben kiadtak egy filozófiai szótárt [哲学字彙 *Tecugakudzsi*].²³ A szótár a filozófiai terminológia megteremtésében fontos szerepet töltött be. 1884-ben alapult meg a Japán Filozófiai Társaság [哲学会, *Tecugakkai*],²⁴ amely három évvel később már önálló filozófiai folyóirat kiadásába kezdett [哲学雑誌, *Tetcugaku Dzassi*]. Mind a folyóirat, mind a Filozófiai Társaság működésében fontos szerepet kapott Inoue Enrjó²⁵ [井上 円了, 1858–1919], aki a

¹⁷ Az elv a magasabbnak és kifinomultabbnak tartott japán szellem és a hatékony nyugat technika ötvözése volt, amely a Tokugava-kortól kiindulva végül az 1930-as évekbe kialakította az agresszív japán nacionalizmust.

¹⁸ Lásd: Robert M. SPAULDING: „Japan’s Search for Cultural Identity”. *Comparative Studies in Society and History*, XIV, 1972/4, 514–520; 514–515.

¹⁹ Fogalomjel fonetikus értelemben való használata.

²⁰ A fordítás történetéről és koncepciójáról lásd: Takayanagi Nobuo: *Japan’s „Isolated Father” of Philosophy: Nishi Amane 西周 and His „Tetsugaku 哲学”*, utcp.c.u-tokyo.ac.jp/publications/pdf/UTCPBooklet19_06_Takayanagi.pdf, 2014. 05. 11.

²¹ A nyugati értelemben vett filozófia szó fonetikus átírását a Kínában tevékenykedő francia jezsuita, Julio Aleni (1582–1649) alkotta meg a következő írásjegyekkel: 斐錄所非里, olvasata: *fei-lu-szo-fei-ja*: Inaga Shigemi: *Philosophia, Ethica and Aesthetica in the Far-Eastern Cultural Sphere: Receptions of the Western Ideas and Reactions to the Western Cultural Hegemony*, nichibun.ac.jp/~aurora/pdf/9Philosophia.pdf, 3. 2012. 04. 25.

²² Gino K. PIOVESANA: „One Hundred Years of Japanese Philosophy 1862–1962”. *Contemporary Religions in Japan*, V, 1964/3, 199–206; 199.

²³ Az anyagról lásd: [Takano Shigeo] 高野繁男: 『哲学字彙』の和製漢語, human.kanagawa-u.ac.jp/kenkyu/publ/pdf/syoho/no37/3707.pdf (2025. 05. 08.)

²⁴ Alapításáról és történetéről lásd: l.u-tokyo.ac.jp/philosophy/tetsugakukai/about.html (2025. 05. 08.)

²⁵ Alapításáról és történetéről lásd: l.u-tokyo.ac.jp/philosophy/tetsugakukai/about.html (2025. 05. 08.)

Meidzsi-kori buddhista filozófia egyik kulcsfigurája volt,²⁶ e mellett pedig az első filozófiai intézet, a *Siricu Tecugakukan* [私立哲学館], a későbbi Tójó Egyetem [東洋大学, *Tójó Daigaku*] alapítója. Ezekről az évtől kezdve jelentek meg Japánban először külföldi előadók, Ludwig Busse (1862–1907), majd őt felváltva, 1893-tól Raphael Koeber (1848–1923).

Inoue Tecudzsiró [井上 哲次郎, 1855–1944] elsőként kapott professzorátust a Tokió Egyetemen.²⁷ Ő a keleti filozófia tárgykörében tartott előadásokat, Kína, India és Japán kultúrájából merítve.²⁸ A Tokió Egyetem filozófiai képzésében egyre szélesebb látókörrrel fogta át a keleti és a nyugati hagyományt: mind Koeber, mind Inoue tanárai voltak Nisida Kitarónak.

I. Nisida: A jó kutatása

Nisida 1891-ben kezdte meg filozófiai tanulmányait a Tokió Egyetemen. Koebertől görög és középkori európai filozófiát tanult, a latin és a görög nyelvet egyaránt tanulmányozva. Ebben az évben jelent meg első önálló filozófiai tárgyú írása a kanti etikáról.²⁹ Német nyelvet, német irodalmat és irodalomtörténetet hallgatott Karl Florenztől (1865–1939)³⁰ a híres íróval, Nacume Szószekivel [夏目 漱石, 1867–1916]³¹ együtt. Disszertációját David Hume munkásságáról írta. Az egyetemi tanulmányai befejezése után tanári állást vállalt, pszichológiát, logikát, etikát és német nyelvet oktatott egészen 1909-ig.³²

Gyermekkori barátja és inspirátora, a később híressé vált Daiszecu Szudzuki 大拙 鈴木 hatására fordult a zen meditáció és gyakorlás felé. E mellett, éppen a zen aktív tanulmányozása alatt, Nisida a nyugati filozófia klasszikusait olvasta és elemezte.³³ A japán zen szerzők közül Hakuin Ekaku [白隠 慧鶴, 1686–1768] *Orategama* [遠羅天釜] című írását forgatta. A zen és a klasszikus japán tudásanyag Nisida gondolati bázisát jelentette. A családi hagyomány – édesanyja a *Tiszta Föld* iskolájának követője volt –, a konfuciánus klasszikusok ismerete, a mahájána tanok és a

²⁶ Munkásságáról lásd: Jason Ānanda JOSEPHSON: „When Buddhism Became a »Religion« – Religion and Superstition in the Writings of Inoue Enryō”. *Japanese Journal of Religious Studies*, 33/1, 143–168. *Nanzan Institute for Religion and Culture*, nirc.nanzan-u.ac.jp/nfile/2889 (2025. 05. 08.)

²⁷ A Tokió Egyetemre felvett első buddhista szerzetes.

²⁸ PIOVESANA: i. m. 199–206; 200.

²⁹ Eddy Dufourmont: *Is Confucianism philosophy?*, utcp.c.u-tokyo.ac.jp/publications/pdf/UTCPBooklet14_04_Dufourmont.pdf, 2014. 05. 10.

³⁰ Az írás címe *Kanto rinrigaku*, 韓図倫理学; Lothar KNAUTH: „Life is Tragic. The Diary of Nishida Kitarō”. *Monumenta Nipponica*, XX, 1965, 339.

³¹ Munkásságáról lásd: C. von WEEGMANN: „Professor Dr. Karl Florenz zum Gedächtnis”. *Monumenta Nipponica*, II, 1939/2. 349–354.

³² A Szószeki felvett név, Kinnosukeként (金之助) született.

³³ Diané COLLINSON – Robert WILKINSON: *Thirty-Five Oriental Philosophers*, London and New York, Routledge, 1994, 187.

zen által elnyert tapasztalat alapvetően meghatározta szemléletmódját és írásainak stílusát. Saját filozófiája a buddhista ismeretelmélet talaján alapozódott meg, ami sajátos színt ad filozófiai szövegeinek. Az 1911-ben megjelenő *A jó kutatása* nevét egy csapásra ismerté tette. A kötet a Kiotói Iskola néven működő filozófiai műhely első alkotásának is tekinthető. A szöveg fordításánál és értelmezésénél fontos figyelembe venni, hogy ebben a szövegben alig találunk nyílt utalást buddhista kategóriákra, az írás Nisida leginkább nyugati stílusú alkotása.

John C. Maraldo külön tanulmányt szentelt a nisidai életmű fordítási problémáinak bemutatására, amelyben *A jó kutatása* külön is tárgyalásra kerül.³⁴ Ebben a következőket írja:

Függetlenül attól, hogy Nisida azok közé tartozik-e, akik megkérdőjelezzik a hagyományos filozófiai előfeltevéseket, ahogyan azt néhány újabban megjelent szerző állítja, tagadhatatlan, hogy jelentős kihívást jelent a fordító számára, mégpedig több szempontból is. Először is, Nisida akkoriban írt, amikor a filozófiai terminológia és az érvelési stílus még csak formálódott Japánban. Filozófiája a nyugati filozófusokra adott részletes válaszként és a rejtett, de kimutatható buddhista gondolkodásból fejlődött ki. A fordítónak ezért nemcsak a nyugati kifejezések és gondolatok visszhangját kell felismernie a japán szövegben, hanem a buddhista utalások árnyalt, ha nem is kifejezett célzásait.

A premodern japán filozófia gyakorlati és irodalmi irányultságával szemben Nisida művei az egyik első kísérletet jelentik a metafizikára, valamint a formális és dialektikus logikával való megismerkedésre. Gyakran a fogalomalkotás új módját keresik, de nem jellemzi őket tartós, lineáris érvelés vagy aprólékos elemzés. Nisida nagyrészt úgy publikálta műveit, hogy nem sok belső ellenőrzéssel dolgozta ki azokat, hanem inkább további esszéikben és előadásokban fejtette ki gondolatait, amelyek úgy olvashatók, mint szimfonikus zene témáinak áradó hullámai, gyakran a lezáró kóda nélkül. A fordítónak döntenie kell, hogy megtartja-e Nishida hosszadalmas, elkalandozó stílusát, vagy tömörebb nyelvezetben kristályosítja ki gondolatait. Valójában írói stílusát talán nem zenei, hanem egy geometriai metaforával, a „fraktál” metaforájával lehet a legjobban leírni. A fraktálgeometria a természetet átható összetett, szabálytalan, szaggatott formákkal foglalkozik, mint például a hegyvonulatok vagy a kristályképződmények. Nishida írásai az efféle ismétlődő, „töredezett” és még mindig növesben lévő jelenség benyomását keltik. Bármelyik passzus vagy szöveg a korábbi passzusokban vagy szövegekben meghatározott magok körül nő tovább, így a régi mondás, miszerint a részeket a teljes kontextusban kell érteni, az ő esetében még a szokásosnál is jobban alkalmazható.³⁵

³⁴ Uo. 187.

³⁵ John C. MARALDO: „Translating Nishida”. *Philosophy East and West*, XXXIX, 1989/4. 465–496.

Maraldo óva int attól a fordítói megoldástól, hogy Nisida műveit szóról-szóra próbáljuk meg lefordítani, e helyett a költői és értelmező fordítás elkészítését javasolja.³⁶

Teljességre törekvő vagy kritikai fordítás csak a passzusok és kulcsszavak gazdag jegyzetelése és magyarázata mellett születhet. Ez Nisida estében kettős anyagfeltárást követel meg: mind a keleti, mind a nyugati hagyomány egyszerre történő bemutatását. Ha megszerezni akarnánk az egymásra épülő rétegeket és a fordításhoz áttekintendő témaköröket,³⁷ felvázolhatjuk a következő listát, amely természetesen még bővíthető:

- A modern nyugati filozófia fogalmai
- A modern nyugati pszichológia fogalmai
- A nyugati természettudományos világkép fogalmai
- A modern tudomány elmeműködésre vonatkozó leírásai
- A buddhista filozófia fogalmai
- A buddhista pszichológia fogalmai
- A zen filozófiai és elmetanra vonatkozó fogalmai
- A Tiszta Föld buddhista iskolájának filozófiai kategóriái
- A neokonfuciánus filozófia fogalmai
- A klasszikus kínai természettudomány fogalmai

A jó kutatása-szemelvények fordítása e mellett megmutatta azokat a jellegzetességeket, amelyek Nisida írói stílusát egyértelműen jellemzik: a szöveg igen kifinomult, írásjegyhasználatra egyedi és választékos. Gondolatfűzése és érvelése sokszor egyszerűen kijelentéseken nyugszik, állít és nem bizonyít, érveit nem magyarázza. Az olvasó felé elvárás, hogy mind a nyugati, mind a keleti ismeretanyaggal tisztában legyen. Terminusai az írásjegyek használata miatt nemegyszer lefordíthatatlanul utalnak buddhista kulcskifejezésekre vagy mahájána kategóriákra. A szöveg ezen vonatkozásainak vizsgálata természetesen különös jelentőséggel bír: a buddhista terminusok a nisidai japán szövegben sajátos réteget jelentenek.

A fordítás szempontjából a következő kategóriákat különíthetjük el:

1. A modern filozófiai szövegben szereplő olyan kifejezéseket, amelyeknek pontos, definiált buddhista jelentése van vagy volt.
2. Azokat a szavakat, szókapcsolatokat, amelyek a modern filozófiai nyelvezet Nisida korának frissen alkotott terminusai.
3. Az olyan japán fogalmakat és képeket, amelyek asszociációs viszonyban kapcsolatot jelentenek a kulturális háló speciális elemeivel.
4. Azokat a kifejezéseket, amelyek a kínai és japán tradíció csak magyarázat mellett lefordítható rétegét képezik.

³⁶ Uo. 466.

³⁷ Uo. 467.

Tekintsünk át néhány példát ezekre!

A *dzenkó* [善行], 'jó cselekedet', 'jó magatartás', 'jóindulat' a *dzen* [善], 'jó', 'jó-ság', 'erényes', 'helyes' és az igen sok eltérő jelentéssel bíró, itt *kó* olvasattal szereplő [行] írásjegyből³⁸ áll össze, amely mint buddhista terminus, a késztetőerőket jelentő *szamszkárák*³⁹ leírására is szolgál. Így nem szótári,⁴⁰ hanem asszociatív értelemben megjeleníti a buddhista fogalom jelentéskörzetét is. A *jóakarát* vagy *jóindulat* fordítás valamennyire megközelítheti ezt a képzetet, de a japán írásjegy képi gazdagságát lehetetlen visszaadni. Nisida használatában e mellett itt a kifejezés az emberi tettek és cselekvés minden rossztól megtisztult *működéseként* szerepel, nem egyszerű irányultságként, hanem aktív értelemben.

Az *isiki* [意識], 'tudatosság', 'tudat', 'értelem' – a jógácsára terminológiában a *mano-vidnyána*, 'elme-tudatosság' tudati kategóriáját jelöli. Az elme-tudatosság az elemző, vizsgáló, vizsgálódó értelemhez kapcsolódó tudati kategória, amely a buddhista elmetanban csupán egy az érzékszervekhez kapcsolódó⁴¹ tudatosság-területek közül.

A *sii*, *sijui* [思惟] szótári jelentése 'gondolat', 'gondolkodás', 'spekuláció' vagy 'töprengés'. Buddhista terminusként egyszerre jelenti a koncentráció és meditáció által egy pontba fókuszált elme működését, amely egyszerre a teljes, metafizikai értelemben vett igazság felismerését jelenti, illetve a *nemes nyolcrétű ösvény* buddhai alaptanításának *belyes szándék* [正思惟, jap.: *sósijui*] tagjának részterminusát.

Nisida szövegében néhol egyedileg használ írásjegyeket, illetve saját fogalmakat alkot összetételekkel. A *dzsikaku* [自覚], 'öntudat', 'önismeret' kifejezés kapcsán elemzésében Lange kitér erre az *Überwindung des Subjekts* című disszertációjában.⁴²

A nyelvi különbségek és nehézségek összeadódnak az írásmódból adódó *képpel-asszociáció* problémájával, amelyet a fogalomjelek jelentésbokrai is tovább bonyolítanak.

Miklós Pál a klasszikus csan-példázatok fordításánál kiemelte ezeket a speciális szempontokat.⁴³ Bár egy modern szöveg esetében sokkalta inkább beszélhetünk *fordíthatóságról*, mindenképpen be kell látni, hogy képjjel írt anyagról csak értelmező fordítást lehet készíteni, amely egyben explicititációs problémát⁴⁴ is jelent. A fordítónak döntenie kell a szövegen belül használt terminusokról, amellyel azonban végül kikerülhetetlenül lehatárolja az értelmezés körét. Az eredeti szöveg

³⁸ A Nisida munkásságát taglaló igen gazdag irodalom mindegyik kategória kiemelt elemzésére számos példát tartalmaz.

³⁹ Lásd: *The New Nelson Japanese-English Character Dictionary*, [5419], Rutland – Tokyo, Charles E. Tuttle Company, 1997, 973.

⁴⁰ Megjelenik mint az *ember* egyik összetevője, és mint a *függő keletkezés* 12 tagú láncolatának eleme.

⁴¹ Nyelvi értelemben a kifejezés egyértelmű, a jelentése nem keverhető össze mással.

⁴² Elena Louisa LANGE: *Die Überwindung des Subjekts*, Zürich, Fakultät der Universität Zürich, 2011, 17.

⁴³ MIKLÓS PÁL: *Kapujanincs átjáró*, Budapest, Helikon Könyvkiadó, 1987, 224–225.

⁴⁴ Lásd: KLAUDY Kinga: *Nyelv és fordítás, Válogatott fordítástudományi tanulmányok*, Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2007, 155–168.

írásjegyeinek önálló tanulmányozása mellett ezért igen hasznos és tanulságos a különböző már elkészült európai nyelvű verziók megoldásainak összevetése.

Az írásjegy mint *kép* az adott jelentéstől függetlenül az *összes* jelentést hordozza. Az anyanyelvi olvasó számára a tudatra vagy filozófiai kategóriákra vonatkozó fogalmak természetesen egyértelmű jelentéssel szerepelnek, nem keverednek vagy keverhetők. A japán írás képirás jellege azonban az *asszociációs háló* vizuális rétegeit is megteremti. A fogalomjelek használata miatt ez kikerülhetetlen. Ennek a képi asszociációs hálónak a működtetése és finom művelése a japán irodalom sajátos eszköztárát jelenti, amelyben a japán és kínai irodalom egybefüggő kulturális rendszert képez. Maguk a képelemek is összekötik a kínai és a japán buddhista és szépirodalmat, sőt végső értelemben az archaikus és a modernkori filozófiát is. A japán és kínai szerzőknél a képekkel történő utalás használata általános, egy adott írásjeggyel önmagában utalhatunk egy másik szövegre, szerzőre, esetleg valamilyen történetre.

A Nisida-szöveg esetében ilyen képi utalás a bika, bivaly írásjegyének [牛] szövegbe emelése: „Például, ha egy adott bikát nézünk, egy földműves, egy biológus vagy egy képzőművész által alkotott gondolati kép igen különböző tud lenni.”⁴⁵ Ez az egyetlen jel egy kibomló és teljes tanításfüzért idéz meg az anyanyelvi olvasóban. A *Tíz bika* képsorozata minden japán buddhista számára evidens analógia. A 2014-ben Rolf Elberfeld és Jóko Ariszaka szerkesztésében megjelent *Kitaró Nishida in der Philosophie des 20. Jahrhunderts*⁴⁶ című tanulmánykötetben Tetsuro Mori *Nishidas Ausdrucksgedanke aus der Sicht der Zehn Ochsenbilder* című írásában⁴⁷ részletesen kitér ennek elemzésére. Az írásjegyek használatára és kulturális szimbolizmusára alapuló utalásrendszer hatása és működése természetesen szélsőségesen szubjektív, hiszen teljes mértékben az olvasó egyéni ismereteire és műveltségére épül, és a tudati befogadás mozzanatán épül ki.

Az írásjegyek tudatos esztétikai rendszerbe történő elhelyezése évszázados hagyományokra nyúlik vissza, alapművei a kínai esztétika kiemelkedő alkotásai. Liu Hszie [劉勰, ~465–521] *Az irodalom szíve és faragott sárkányai* [文心雕龍, kín.: *Venhszin tiaolung*] című nagy hatású szövegében külön fejezetet szentelt az írásjegyek használatának szövegen belüli szerepének.

Aki a régiből következtet, úgy érti meg az újat, az máris tudja, hogyan kell irodalmi művet alkotni. Amiképpen az egyes írásjegyek értelme és magyarázata lehet régi vagy új, s különböző módon használhatjuk őket aszerint, hogy milyen új jelentést vettek fel és milyen veszítettek el, éppen úgy az írásjegy külső formája is lehet egyszerű vagy bonyolult, [...]. Hiszen elménk a maga hangjait kimondott szavainkra bízta, kimondott szavaink pedig az írásjegyekben nyerik

⁴⁵ Nisida: *A Jó kutatása*. 2. 3. 41., kézirat, o. n.

⁴⁶ ROLF ELBERFELD – YÓKO ARISAKA: *Kitaró Nishida in der Philosophie des 20. Jahrhunderts*, Freiburg / München, Verlag Karl Alber, 2014.

⁴⁷ Uo. 186–206.

el látható formájukat. [...] Ha pedig irodalmi mű szövegét írjuk, akkor képességeink a kiválasztott írásjegyek külső formáján is lemérhetők.⁴⁸

A képek által hordozott asszociáció természetszerűleg elvész minden, betűírással történő átírás és fordítás esetén. Ilyen értelemben tekintve egy kínai vagy japán szöveg teljességgel lefordíthatatlan. Nisida legjobb és legszöveghibb nyelvi átültetése sem tudja visszaadni a fogalomjeleken nyugvó, buddhista kultúrára vonatkozó, tisztán képi kapcsolódási pontokat. A nem japánul vagy kínaiul olvasott *A jó kutatása* a szavak és kifejezések lefordított utalásain át „csupán” a nyugati filozófia és pszichológia értelmezésének hathat, elveszítve egy igen fontos értelmezési réteget.

Az, hogy az olvasó számára a képek sorozata milyen jelentésbokrok sorozatát jeleníti meg, már a szöveg rejtett asszociációs rendszerének, a jéghegy-modell strukturális vizsgálatához tartozik.

II. *Kuki Súdzó*: Az iki stuktúrája

A Hemingway által ismerté tett jéghegy-modell⁴⁹ valóságát valójában már évszázadokkal korábban megfogalmazta a kínai esztétika. Liu Hszie a következőket írta:

Elmének művészetének mozgása messzire hatol, s az irodalmi szépséget teremtő érzelmek minden változása mélyről fakad. Ha pedig a forrás mély, akkor sok elágazás keletkezik. [...] Ugyanígy az irodalmi művek szépségének is vannak tündöklő és rejtett mozzanatai. A rejtett mozzanatok: az irodalmi formán túli súlyos jelentések; a tündöklő mozzanatok pedig: a műben magában szembe-tűnő kiválóságok. A rejtett mozzanat akkor igazi mesterfogás, ha kettőssé teszi a gondolatot, [...]. [...] A rejtettség mint irodalmi forma azt jelenti, hogy jelentések születnek az irodalmi formán túl is, rejtelmes és visszhangszerű mellék-jelentések támadnak, melyek csak oldalvást érthetők meg, s ekkor az elkendő-zött szépség szinte észrevétlenül nyilatkozik meg. Olyasmi ez, mint új jósjegyeket formálni egy másik jósjegy vonalainak átrendezésével, [...].⁵⁰

Egy ilyen, mélyen egy adott kultúrában gyökerező struktúra – ha tetszik jéghegy-formáció – japán filozófiai műben elvégzett feltárását magyar nyelven is elérhetjük:

Kuki Súdzó *ikiről* szóló kötetének bevezetése és első fejezete 1994-ben jelent meg a „*a semmi helye*” című kötetben.⁵¹ Az *iki*, amely a mű kulcsfogalma, a fordítási

⁴⁸ TÖKEI Ferenc (vál., ford.): *A szépség szíve. Régi kínai esztétikai írások*, Budapest, Európa Kiadó, 1984, 209.

⁴⁹ A jéghegy-elv Hemingwaynél az írói tömörítés eszközeként jelenik meg. Lásd: SÜKÖSD Mihály: *Hemingway világa*, Budapest, Európa Könyvkiadó, 1969, 61–64.

⁵⁰ TÖKEI: *A szépség szíve*, 213–214. Az idézet végén *A változások könyvének* jósjeleire történik utalás.

⁵¹ i. m. 33–46.

feladatokat felsoroló lista negyedik pontjába sorolható. Egy kifejezéssel lényegében lefordíthatatlan, a japán kultúra mélyrétegéhez kötődő kifejezés. Kuki előszava, amelyben elemzésének tárgyát bemutatja, valójában a filozófiai szövegre vonatkozó fordításelméleti értekezésnek is tekinthető, amellet, hogy a modern japán esztétika programadó alapműve.

A japán szöveg különlegessége – amely Kuki tudatos szerkesztése, hogy abban az *iki* szó hiraganával [ゝき] kerül lejegyzésre, nem pedig fogalomjellel: 粋.

A szerző így vezeti be minden részletre kiterjedő elemzését:

Milyen az *iki* fenoménjének struktúrája? Hogyan tudjuk megragadni ennek a fenoménnek a létét és megvilágítani struktúráját? A japán nyelvben az *iki* szónak természetesen egy strukturált értelme van, ahol a fenomén felbukkanása nyilvánvaló dolog. De vajon rendelkezik-e az *iki* szó olyan univerzalitással, amely lehetővé tenné, hogy minden nyelvben megtaláljuk? Ez az, amit először is meg kell vizsgálnunk. Ha a szó csak a mi országunkban létezne, akkor jelentése etnikai sajátosság lenne. Milyen módszert kell tehát választanunk, hogy igazoljuk ezt az etnikai sajátosságot, vagyis azt a tényt, hogy az *iki* egy specifikus kulturális jelenségnek felel meg? Az *iki* szerkezetének megvilágítása feltételezi, hogy ezek a kérdések előzetesen már választ nyerjenek.⁵²

Az *iki* fogalmának és jelentéskörének feltárása az *iki* értelmezését és fordíthatóságát is magában foglalja. Ám Kuki figyelmeztet a tradicionális fordítási paradigma alkalmazhatatlanságára: a jelölő fenoménja megragadhatatlan a kifejezés szótári jelentésének irányából, sőt az éppen lehetetlenné teszi a kitűzött cél, a szellemi megragadás és átvilágítás elérését. Kuki bizonyításának érdekessége, hogy a japán szövegben európai nyelvekből vett példák, az európai szépirodalom, filozófia és művészet alkotásaiból kiindulva fejti ki mondanivalóját. Az *iki* számára a japán kultúrába belegyökeresedett organikus, ám egyben önmagán túlmutató jel, amely kontextusából és asszociációs rendszeréből kiragadhatatlan. Kuki szemléletmódja az *ikivel* kapcsolatban a japán filozófia és esztétika szemléletmódja, amelyben a tárgyat a szemlélő nem kívülről közelíti meg, hanem mintegy belülről ragadja meg azt, szubsztanciájának gyökerénél. Nézőpontja nem a tárgyra történő fókuszálás, hanem egyfajta körperspektíva, amely a zen festészet alapvető jellegzetessége. Innen tekintve a fordítás fraktálgeometriai kérdés, ahogy azt Maraldo Nisida kapcsán felvázolta. Egyetlen szóban vagy kifejezésben ott a kultúra egésze, és megfordítva, egy teljes hagyomány egyetlen kifejezésben sűrűsödik össze.

A keleti és nyugati gondolkodás, filozófiai fordítás, hermeneutika és a kulturális szemlélet végzetes különbségének kérdéséről született európai traktátus éppen Kuki személyéhez kötődik, Heidegger *Útban a nyelvhez* című írása kapcsán.⁵³ „Beszélgetéseink veszélye magában a nyelvben rejlett, nem pedig abban, amit

⁵² KUKI: i. m. 33.

⁵³ Martin HEIDEGGER: *Útban a nyelvhez*, Budapest, Helikon, 1991.

megbeszéltünk, még csak nem is abban, *ahogyan* erre kísérletet tettünk.”⁵⁴A keleti filozófiai szöveg fordításának problémája ez alapján a filozófiai hermeneutika tárgykörébe tartozik. Ennek részletes tárgyalása meghaladja a tanulmány kereteit, ezzel együtt a japán filozófiai szöveg átadhatóságának vizsgálata megmutatja, milyen nehéz feladat elé állítja a fordítót a kelet nyelven született írásmű: egyenes, direkt vagy szóról-szóra történő fordítással lényegében közölhetetlen, csak gondozott, jegyzetekkel és kiegészítő magyarázatokkal ellátott formában interpretálható – ám az ebben rejlő hatalmas kihívás éppen inspirációt kell jelentsen mindazok számára, akik a feladatra vállalkoznak.

Bibliográfia

- ALBERT S.: *Fordítás és filozófia – A fordításelméletek tudományfilozófiai problémái & Filozófiai szövegek fordítási kérdései*, Tinta Könyvkiadó, 2003.
- COLLINSON, D. – WILKINSON, R.: *Thirty-Five Oriental Philosophers*, London and New York, Routledge, 1994.
- CRAIG, A. M.: *Civilization and Enlightenment: The Early Thought of Fukuzawa Yukichi*, USA, President and Fellows of Harvard College, 2009. DOI: 10.4159/9780674271630
- ELBERFELD, R. – YÓKO, A.: *Kitaró Nishida in der Philosophie des 20. Jahrhunderts*, Freiburg / München, Verlag Karl Alber, 2014.
- HACKETT, R. F.: „Nishi Amane – A Tokugawa – Meiji Bureaucrat”. *The Journal of Asian Studies*, XVIII, No. 1959/2. 213–225.
- HALL, I. P.: *Mori Arinori*, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1973.
- HAVENS, T. R. H.: „Comte, Mill, and the Thought of Nishitani Amane in Meiji Japan”. *The Journal of Asian Studies*, XXVII, 1968/2. 217–228.
- HAVENS, T. R. H.: „Scholars and Politics in Nineteenth-Century Japan: The Case of Nishi Amane”. *Modern Asian Studies*, II, 1968/4, Meiji Centenary Number. 315–324.
- HEIDEGGER, M.: *Útban a nyelvhez*, Budapest, Helikon, 1991.
- JANSEN, M. B.: „Rangaku and Westernization”. *Modern Asian Studies*, XVIII, 1984/4, Special Issue: Edo Culture and Its Modern Legacy. 541–553.
- JANSEN, M. B.: *The Making of Modern Japan*, Cambridge, Massachusetts, London, England, The Belknap Press of Harvard University Press, 2000. DOI: 10.4159/9780674039100
- JOSEPHSON, J. A.: „When Buddhism Became a »Religion« – Religion and Superstition in the Writings of Inoue Enryō”. *Japanese Journal of Religious Studies*, 33/1. 143–168.

⁵⁴ Uo. 7. Fordító: Tillann J. A.

- KIYOKA, E. (ford.): *The Autobiography of Yukichi Fukuzawa*, New York and London, Columbia University Press, 1966.
- KLAUDY K.: *Nyelv és fordítás, Válogatott fordítástudományi tanulmányok*, Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2007.
- KNAUTH, L.: „Life is Tragic. The Diary of Nishida Kitarō”. *Monumenta Nipponica*, XX, 1965. 335–358.
- KONDO, M. – WAKABAYASHI, J.: „Japanese tradition”. In Mona Baker (szerk.): *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, Routledge, London and New York, 2001, 485–494.
- KUKI Sh.: „Az iki struktúrája”. *Athenaeum*, 無の場所 „a semmi helye”, 1994/3. 33–45.
- LANGE, E. L.: *Die Überwindung des Subjekts*, Zürich, Fakultät der Universität Zürich, 2011. o. n.
- MIKLÓS P.: *Kapujanincs átjáró*, Budapest, Helikon Könyvkiadó, 1987.
- MARALDO, J. C.: „Translating Nishida”. *Philosophy East and West*, XXXIX, 1989/4. 465–496.
- OPZOOMER, K. V.: *A vallás gyümölcse*, Budapest, Magyar Prot. Irodalmi Társaság, 1908.
- OWEN, S.: *Readings in Chinese Literary Thought*, USA, Harvard-Yenching Institute monograph series, 30, PFHC, 1992
- PIOVESANA, G. K.: „One Hundred Years of Japanese Philosophy 1862–1962”. *Contemporary Religions in Japan*, V, 1964/3, 199–206.
- PÖRTNER, P. – HEISE, J.: *Die Philosophie Japans*, Stuttgart, Alfred Kröner Verlag, 1995.
- SPAULDING, R. M.: „Japan’s Search for Cultural Identity”. *Comparative Studies in Society and History*, XIV, 1972/4. 514–515.
- SÜKÖSD M.: *Hemingway világa*, Budapest, Európa Könyvkiadó, 1969.
- The New Nelson Japanese–English Character Dictionary*, [5419], Rutland – Tokyo, Charles E. Tuttle Company, 1997.
- TŐKEI F. (vál.): *A szépség szíve. Régi kínai esztétikai írások*, Budapest, Európa Kiadó, 1984.
- VERWAYEN, F. B.: „Tokugawa Translations of Dutch Legal Texts”. *Monumenta Nipponica*, LIII, 1998/3. 335–358.
- WEEGMANN, C. von: „Professor Dr. Karl Florenz zum Gedächtnis”. *Monumenta Nipponica*, II, 1939/2. 349–354.

Rezüimé

A japán szövegfordítás területén belül sajátos réteget képvisel a filozófiai és vallási szöveg. E két témakör az általános szövegfordítási problémák mellett több olyan speciális fordítással kapcsolatos kérdést vet fel, amelyeknek vizsgálata és tárgyalása hosszú távú kutatás tárgya lehet. A filozófiai szövegek fordíthatóságának kérdését vizsgálva külön réteget képez az írásjegyekkel lejegyzett alkotás interpretálásának vizsgálata. Jelen tanulmányban két szövegrészlet: Nisida

Kitaró: A jó kutatása és Kuki Súdzó: Az iki struktúrája szemelvényeiből kiemelt példák alapján szeretném bemutatni a fordítással kapcsolatos speciális feladatokat, nehézségeket. Ez a vizsgálat a modern és a klasszikus értelmezések együttes bemutatását követeli meg, kiemelve az asszociációs rendszerek képi és nyelvi hálójának feltárását szükségessé tevő speciális fordítói tevékenységet.

Kulcsszavak: japán filozófia, fordítás, Nishida Kitaró, Kuki Súdzó

Abstract

On the Question of the Translatability of Japanese Philosophical Texts

Within the field of Japanese text translation, philosophical and religious texts represent a distinct layer. In addition to the general issues associated with text translation, these two areas pose several specific questions related to translation that warrant examination and discussion as subjects of long-term research. When investigating the translatability of philosophical texts, a unique challenge lies in analysing the interpretation of works recorded using characters. In this study, I aim to highlight the specific tasks and difficulties of translation through examples drawn from excerpts of Nishida Kitarō's An Inquiry into the Good and Kuki Shūzō's The Structure of Iki. In the analysis, I present both the modern and classical interpretations, emphasizing the specialized translation activities required to uncover the visual and linguistic networks of associative systems.

Keywords: Japanese philosophy, translation, Nishida Kitarō, Kuki Shūzō